ՑԱՒԵԼՈՒԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ

ԵՐԿՈՒ ՎԱՒԵՐԱԳԻՐ Տ. ԽԱՉԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻՑ։

Մօտ երկու տարի է, որ Մայր Աթոռոյս Տպարանին է յանձնուած տպագրութեան համար իմ (1878—1898) հաւաքած ձեռագրերի, ժողովածուների, եւ հնութեանց Ցուցակը՝ աշխատութեամբ պ. Ե. Ե Թօփճեանի, եւ շուտով լոյս կտեսնի։

Հարեւանցի յիշեմ միայն, որ ցարդ յաջողել է ինձ ձեռք բերել մի պատկառելի հաւաքածու հետեւեալ նիւթերի վերաբերեալ։

ա) Նախապատմական եւ պատմական հնութեանց մնացորդներ, որոնց թիւը հասնում է երկու հազարի (2000)։

բ) Հայերէն, Թուրքերէն Պարսկերէն եւ Արաբերէն ձեռագիրներ, վեց հարիւր հատոր (600)։

գ) Ռուսերէն, Հայերէն, Տաճկերէն, Պարսկերէն եւ Արաբերէն՝ հրովարտակներ կոնդակներ եւ կալուածագրեր (բնագիր եւ պատճէն) մօտ չորս հազար։

Տեղեկութիւն հաւաքածոյս պարունակութեան է.

Ա) Նիւթեր Աղուանից պատմութեան։

ա) Հրովարտակներ Քրիստոնեայ եւ Մահմետական գահակալների յանուն Աղուանից։

բ) Կոնդակներ եւ թղթեր Աղուանից կաթուղիկոսների եւ մետրապոլիտների

գ) Նամականիք Աղուանից մելիքների եւ իշխանների։

դ) Կալուածագիրք Աղուանից վանօրէից եւն.

Բ) Նիւթեր Հայոց պատմութեան,

ա) Հրովարտակներ քրիստոնեայ եւ մահմետական գահակալների յանուն Հայոց եկեղեցականաց։

բ) Կոնդակներ եւ գրութիւններ Հայոց կաթուղիկոսների եւ բարձրաստիճան հոգեւորականների.

գ) Գրութիւնք հայազգի իշխանաց եւն։

դ) Կալուածագիրք Հայոց վանօրէից եւն.

Օտարալեզու վաւերագրերի բնագիրը եւ թարգմանութիւնը ի միասին կհրատարակուին։

Բոլոր վաւերագրերը կհրատարակուին նոյնութեամբ միայն համառօտ նկարագրութեամբ եւ ծանօթութիւններով։ Իբրեւ նմուշ Արարատի արգոյ ընթերցողներին տալիս ենք մեր ժողովածու թղթերի Գ. պահպանակի թիւ Ա եւ Բ վաւերագրերը[1]։

Խ. Ծ. Վ. Դ.

[1]. Անցեալ դեկտեմբերի համարում «Թարիխոյ Աֆրասի կամ Շարաֆնամայի» մասին գրել էինք, որ նրա թարգմանութեան հետ կհրատարակենք եւ պարսկերէն բնագիրը։ Բայց պ. Տ. Մանանդեանից իմացանք, որ այդ պատմութեան թէ պարսկերէն բնագիրը եւ թէ ռուսերէն թարգմանութիւնը արդէն հրատարակուած է Ս. Պետերբուրգ գիտութեանց ճեմարանի կողմից, աշխատութեամբ Վելիամինով Զեռնովի (Веліаминовъ Зерновъ) 1860/62 թուականին։

Ա.

Ժողովածու. Գ. Թիւ. 1. Անուն. Ձեռնագիր կամ տարագրութիւն։ Նիւթ. Թըղթեայ (սպիտակ)։ Հանգամանք. ծալուածքը կտրտուած։ Մեծութիւն. 19×24 սմ.։ Տողք. Առ. 22. Թերթի 10։ Գիր. նոտր։ Սկզբնատառք. գլխագիր։ Գրիչ. Աբրահամ վարդապետ (եպս)։ Տուող. Աղուանից Սիմէօն կաթուղիկոս։ Ստացող. Ցակոբ Հայոց և Երեմիա Աղուանից կաթուղիկոսունք։ Ժամանակ. ՌՃԻԶ. (1126–1677)։ Տեղի. Սուրբ Էջմիածին։ ? Կնիք. կարմրաներկ՝ Սիմէօն կաթուղիկոսի, Սեւներկ՝ Հայոց Աբրահամ, Զաքարիա, Անդրէաս, Պօղոս, Թադէոս, Գալուստ, Պետրոս, Ցովհան, Մկրտիչ, Սարգիս և միւս Զաքարիա արքեպիսկոպոսաց Ս. Էջմիածնի։ Տեղեկութիւնք. վաւերագրիս պատճէնը յայտնի չէ, երբ է գրուած։ Թերթի պարապ կէսի միւս երեսի գրութիւնն է՝ «Սիմէօն Աղուանից կաթուղիկոսի ձեռագրագրի սուտն է, որ Ցակոբ Հայոց և Երեմեայ Աղուանից կաթուղիկոսացն է տուել»։ Բովանդակութիւնն է, այսպէս՝

Է,,

Է.
Սիմէօն կթ՛ղկս
ՌՄԺԲ.

Որոյ զասլն առ իս ունելով
զասւատս զայս կնքեցի.

Առաջի Ա՛յ և ա՛մ ս՛րց ն՛ր, ես նուաստ Սիմէօն կթ՛ղկոս | Աղուանից՝ զայս գիր
այսու պատճառաւ գրեցի, | որ իմ մէջ, և Երեմիայ կթ՛ղկսին մէջ, թէ որքան աղմուկ և
խռովէ՛ր | էր անկած մինչև հիմա, ոչ լինի միամիջէ գրել զէրայ ամենե|ցուն յայտնի է,,
որոյ սակս բազում և ազգի ազգի խօսք և ման|սարներ շատ է եղած յաղագս մերոյ
կթ՛ղկսու՛ե և ս՛րյ Աթ՛ոյն | գանձատարայ,, Զայս թուղթս այսու պայմանաւ տուի մեր
սիրելի | եղբայր Երեմիայ կթ՛ղկսին, յորժամ զիմ անուամն կթ՛ղկսու՛ե | տաղաւին, ի Թա-
գաւորէն Թամամէլ՛՛ առնում ի ձեռս իմ Ցակոբ | հոգևոր տէրն ձեռօքն և հրամանաւն,
զայս վերոյ գրե՛լ սանստ|ներս տամ ի ձեռն Երեմիայ կթ՛ղկսին, և զայս խորհուրդս | որ
ը՛ Երեմիա կթ՛ղկսին խօսեցաք սակս ս՛րյ Աթ՛ոյն գանձատարայ | հաստատուե՛ն կրկնակի
,,յայնժամ հրամանաւ վերոյ գրեալ վէհին | կրկին ուխտիւք և դաշամբք հաստատեցից,,
զէրա ես նմա թուղթ | եմ տուեալ թէ զոր ինչ առնեմ առանց հրամանի քո չառնեմ,
որ|քան կենդանի իցես,, իսկ եթէ մինչև իմ հայոց երկիր գնալն | նմա կամ վաղճանի
պատահի կամ յօտար երկիր որ ոչ լինի ձեռնա|հաս, ես զայս վերոյ գրեալս կատարեմ
առանց պատճառի,,, | Այլ և զայս հաստատարար գրեմ Սիմէօն կթ՛ղկոս, որ ամեն|եքին
իմ մարմնաւոր ազգականացն կթ՛ղկսուե՛ անուն չլինի, | որ թէ իմ ազգէն սևագլուխ
այլ յառաջ գայ որ ես յայս | կթ՛ղկսուե՛ յաստիճանս չհրամայեմ,,, որ թէ զայս գրեցե-
լոցս | զառնում այլ իմն մտածեմ, զատապարտիմ յԱ՛յ, | և յա՛մ ս՛րց ն՛ր,, գրեցաւ ի Ռ՛
ճ՛ԻԶ թուին. յօգոստոսի
ԻԵ,, իմով ձեռամբս
Սիմէօն կթ՛ղկս Աղուանից:

Մեր ս՛րյ և մեծի աթ՛ոյս | էջմիածնի միաբան Արք|եպս՛ուք, զբուն հեղի
նակին այսմ սուստրի | տեսեալ կնքեցաք:

Քի- ծ՛ռ աբրահամ վարդ՛պ. [illegible]
Քի. ծ՛ռ զ՛քր վր՛դ ԱՃՂԸ, Զաքարիա եպ՛ս [illegible]:
քի. ծռ ան՛.դ վր՛դ, 1194 [illegible] Անդրէաս եպ՛ս:
Քի. ծ՛ռ պօղոս վրդպ. Ժամօրհնող Պօղոս եպ՛ս:
Թ՛դ վր՛դ, Թադէոս եպ՛ս:
զլատ վր՛դ, Դալուստ եպ՛ս:
Պաւլս վր՛դ, 1201 Պետրոս եպ՛ս:
Ցոհան վր՛դ, Յոհան եպ՛ս:
մխիթար վրդ՛պտ. 1210 Տէրտերեան Մխիթար եպ՛ս:
սարգիս վրդ՛պտ, Սարգիս եպ՛ս:
քի ծռ Զաքարիա վրդպ, ԱՄԴ Զաքարիա եպ՛ս:
Տեղի կնքոյ. Սիմէօն կթ՛ղկս Աղուանից:
Տեղի կնքոյ. Պետրոս եպ՛իս: *Տեղի կնքոյ.* Մ[illegible] եպ՛իս

Բ.

Ժողովածու. Դ. *Թիւ.* 2. *Անուն.* *Թուղթ դաշնագրութեան* *Նիւթ.* *թղթեայ* (սպիտակ) *Հանգամանք.* խնամքով պահուած. լուսանցքները կարկատած: *Մեծութիւն.* 32×60 սմ. *Տողք.* 28. *Գիր.* խոշոր նոտրագիր, *Սկզբնատառք.* գլխագիր: *Գրիչ.* Ցովանէս Տուող.

հոգևոր և մարմնաւոր համայնք Աղուանից։ Ստացող. Աղուանից Երեմիա կաթուղիկոս։ Ժամանակ. ՌՃԽ (1140—1691)։ Տեղի. Արցախ Նահանգում։ Կնիք. Աղուանից չորեքտասան եպիսկոպոսաց, երկու վարդապետաց, երեսուն քահանայից, հինգ մելիքաց, եօթը տանուտէրաց, քան իշխանաց, վաճառականաց, վարպետաց են.։ Տեղեկութիւնք. վաւերագիրս գրուած է երկու թերթի վերայ, որոնք կպցրած են իրար. Ներքևի լուսանցքի պարապ տեղից կտրուած է։ Կնիքներից տասներկուսը պարսկերէն են փորագրուած, երկուսը՝ կէսը հայերէն կէսը թուրքերէն։ Բովանդակութիւնն. է այսպէս.

Է

Յուսովն անմահին հօր, Եւ կամաւն ամենակալին որդւոյ։ Եւ տուն տուութեամբ հոգւոյն սրբոյ։ Առաջի ամենասուրբ երրորդութեանն և համայն սրբոց և հրեշտակաց նորին։ Մեք բոլոր երկրիս աղ՟ուանից Առաջնորդք, Վարդապետք, Քահանայք, Մելիքք, Երեսփոխք, տանուտ՟էրք, Վաճառականք, և հողագործք, և ռահատարակ մեծ և փոքր ժողովուրդք, որք եմք սեփհական թէմ և վիճակ հայրապետական աթոռոյն ս՟րբոյն Գրիգորի ս՟ր Գանձասարայ։ Որոյ սակս գրեցաք այս թուղթ դաշնադրութեամբ, և նաման ուխտի և միաբանութ՟ե այսպէս. քանզի որ մերումս ժամանակի երկու կթ՟ղկսք եղեն հակառակ միմեանց և աւերեցին զաթոռն մեր ս՟ր գանձասար, և մեք երբեմն ընդ կողմն լինելով և երբեմն ընդ, ոչ գիտելով թէ ով 'ի նոցանէ բարեկամ իցէ աթոռոյն մերոյ, և այժմ իմացաք ճշմարտութ՟եբ որ երեմի՟ա կթ՟ղկսն զոր ինչ ժողովեալ վ՟սն աթոռոյն է, և զոր ինչ սիմոնն հաւաքեալ իւր հօր տունն է մուծեալ և այլ տեղ կորուսանել մինչև ցայսօր խաբեաց զմեզ ասելով կերթամ գանձասար և ոչ գնաց ուխտադրժ լինելով, և այժմ ամ տեղիս պարսաւէ զաթոռն մեր և արհամարհէ զսրբութ՟իւն ն՟ր։ Վասնորոյ գրեցաք պայման և սահման և հաստատեցաք կնքով և մօհրով, այսուհետև մեր հայրապետն Երեմիա կթ՟ղկսն է, այլ սիմոնին հետ բան չունիմք, զինի այսօրիկ ով ոք զսիմոնն ուզէ և կթ՟ղկսի տեղ գնէ՝ թէ վարդ՟պտ, թէ ե՟պս, թէ քահանայ և թէ աշխարհական սևերես լինի և պարտական առաջի այս, և ս՟ր գանձասարայ աթոռոյն և ս՟ր աջոյն Գրիգորիսի, և ով զսիմոնն չի ընդունէ, անհնալ լիցի յայս և ամ սրբոց ն՟ր տամք և տեղօք և զարմօք և զաւակօք, և յամէնի ք և գայիւք. Ամէն։ այսուհետև միախօսք և միակամք կանգնիմք, երբ Երեմիա կթ՟ղկսն գայ մեր մէջն իբր մեր հ՟յ՟պտ և կթ՟ղկս սիրով ընդունեմք և մեծարեմք, և զիւր կթ՟ղկսական իրաւունքն տամք, իսկ եթէ սիմոնն գայ թակեմք ջուղայ տանեմք և գուրս անեմք մեր մէջէն ուր կամի գնայ, այլ և միաբանութ՟ր կանգնիմք և որչափ արծաթեղէն ոսկեղէն զառապան և այլ զարդ եկեղեց՟ական զոր կորուսեալ է ծախեալ ապրանս աթոռոյն մերոյ գանձասարայ, զամ մի բառ միօջէ պահանջեմք սիմոնէն և վրէժխնդիր լինեմք

վ՟ս մեր աթոռոյն, և այս թուղթ հաստատուն լիցի և մնասցէ. կամօքն

Ա՟ծյ Գրեցաւ ի Թ՟վն, —՟ծ՟ի, փետրվար ամսոյ ի տասն։

Ցի ֆի ծռ. Պետր. եպս. [illegible]

յի. ֆի. ծռ. Գրիգ. եպ՟ս ք. ՌՃԼԳ։ [illegible]

ֆի. ծռ. Մելքիսեդ եպսկպս. ք. ՌՃԼԳ. [illegible]

ֆի. ծռ. Դաւիթ ե՟պս ք. ՌՃԼ. [illegible]

ֆի. ծռ. Պետրոս եպսկ. ք. ՌՃԺ. [illegible]

բարս եպկս բվ ՌՃԼ. [illegible]

Բի ծռ Մխիթար եպ՟ս [illegible]

Ցի. Բի. ծռ. Օվսէս եպս. բվ. ՌՃԻ. [illegible]

Ցի. Բի. ծռ. Պետր եպ՟սկս. [illegible]

Ցի. Բի. ծռ. Բարսեղ եպ՟սկս։

ֆի. ծռ. Յովհաննէս եպ՟ս բ ՌՃԺ։

Ի ձ՛ոյ Յովսէփի վրդպ. [illegible]:
Ի ձն Դաւիթ եպ՛սկի. [illegible]:
Ի ձն Յովսէփի եպ՛սկս ՌՃԼ.
Ի. ձն. Յովսէփի վարդպս ՌՃԻԷ. [illegible]:
Ի. ձն. Ազարիա վ՛րդպ. ք. ՌՃԼ. [illegible]:
Ի. ձն. մարկոս վրդպս:
* Տէր [illegible]: *
Ի. ձն. Տր. Անանիա. ք. ՌՃԼԶ. [illegible]:
Ի ձն տ՛ր Մովսէս ք. ՌՃԾ. [illegible]:
տ՛ր վայոյս. [illegible]:
Ի. ձն. տր Գ՛յոս ք. ՌՃ. [illegible]:
Ի. ձն տր ոհանն ք ՌՃԻԴ. [illegible]:
Ի ձն տ՛ր Նազարէթ. քվ ՌՃԼԴ. [illegible]:
Ի ձն. տ՛ր Միրզի ք. ՌՃԼԴ [illegible]:
Ի ձն տր մարտրոս. [illegible]:
* [illegible]:
Ի ձն տ՛ր Մխիթար. [illegible]:
Դերասրի որդ ովանէս. [illegible]:
[illegible]:
* [illegible]:
Եղբ. Մ. [illegible]:
* [illegible]:
* [illegible]:
Ի ձն. մկր. միրզա. [illegible]:
Ի ձն յովանի. [illegible]:
Ի ձն յակոբ. [illegible]:
Ի ձն Իսայ ք՛հ ք.. ՌՃԼԹ. [illegible]:
* [illegible]:
* [illegible]:
* [illegible]:
Ի ձն բճար. [illegible]:
Ի. ձն. Գրինտր ք. ՌՃԼԵ. [illegible]:
Ի. ձն. յոսէփի. [illegible]:
Ի ձն յովսէփի. [illegible]:
Ի ձն Սարգիս ք. ՌՃԼԵ. [illegible]:
* [illegible]:
Ի. ձն. Էմիր. [illegible]:
Ի ձն. Աղասի. [illegible]:
* Պետրս. [illegible]:
Ի ձն ոհանէս ՌՃԼԶ.
* [illegible]:
Ի ձն. Պհնզր. [illegible]:
* [illegible]:
Ի. ձն փերդոս ՌՃԱ. [illegible]:
Յի Թի ձն հաւրի քվ. ՌՃԼԸ. [illegible]:
Թի ձն եօկար. [illegible]:
Ի ձն պապում. [illegible]:
Ի ձն յվ. քվ. ՌՃԼԶ. [illegible]:
* [illegible]:
Ի ձն խայում ՌՃԻ. [illegible]:
Ի ձն գրիգոր. [illegible]:
մարտիրոսի որդի խայա՛տր. [illegible]:
ասոտս. [illegible]:
Նազար. ՌՃԱ. [illegible]:
*

Ի ձն Ղալայի ՌՃԼԹ. [illegible]:
[illegible]:

---

* Աստղանիշները պարունակեն նիշերի համար են. ստորագրութիւնները նիշերի գրից տարբերելու համար նօտրագրով են յառաջ բերած: